

Вип. I. – 1919, 31 січня. – с. 1.

13. Див.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920 ... – с. 81

14. Див.: Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і політичної оборони в 1918-1923 рр. У 6-ти т. Т. IV. – Скрантон, 1959. – с. 37.

15. Див.: Крип'якевич І., Гнаткевич Б. Історія українського війська. – Вінніпег, 1953. – с. 478.

16. Див.: Красівський О. Галичина у першій чверті XX ст. ... – с. 137.

17. Стахів М. Західня Україна. – Т. III. – с. 175.

18. Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918–1923 рр. перед світовим трибуналом. – Чикаго – Нью-Йорк, 1963. – с. 10.

19. Dziennik Ustaw RP. – 1921. – № 44. – Poz. 267.

20. Див.: Литвин В.М. XX століття в українсько-польських відносинах // Україна – Польща: історія і сучасність. Ч. I. – К., 2003. – с. 28.

*Кравченко А. А.
НПУ імені М. П. Драгоманова*

АГІТАЦІЙНА ПОЛІТИКА РЕЙХУ ЩОДО ВЕРБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ РОБІТНИКІВ НА РОБОТИ ДО НІМЕЧЧИНИ НА ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Окупаційний режим в Україні у роки Другої світової війни був складним етапом випробовування українського населення, яке залишилось на захоплених ворогом територіях, на стійкість духу, витримку, патріотизм. Проте окупація Українських земель тривала не декілька місяців, а тому люди змушені були пристосовуватись до нових умов, заробляти на харчування, десь працювати. Радянська влада, а за нею і радянська історична наука, оцінювали агітаційну політику німців на окупованих територіях як провокаційну, а населення, яке піддалося на агітаційні обіцянки вважалося майже зрадниками, навіть якщо люди йшли працювати у сільське господарство. Сучасна українська історична наука, позбавлена радянської заідеологізованості, намагається розставити нові об'єктивні акценти щодо питання політики гітлерівців на окупованих територіях та відношення українського населення до їх пропагандистських заходів. Саме тому проблема відношення української людності до агітаційної політики гітлерівців, а іноді й участь у цій політиці, стала темою даного дослідження". До розкриття проблеми дослідження звертались останнім часом такі українські та російські вчені як Гальчак С., Коваль М., Пастушенко Т., Полян П., Потильчак О., Святун О. Проте незначний час можливості досліджувати це питання не дав нагоди повністю обстежити усі аспекти даної проблеми. На наш погляд, доцільно буде ще раз проаналізувати агітаційну політику Рейху щодо вербування українських робітників на роботи до Німеччини на початку Великої Вітчизняної війни та ставлення до цього цивільного населення.

На початку війни цивільне населення окупованих територій окупаційна влада планувала використовувати на місцях для налагодження господарства та використання його для потреб Рейху. Іноді місцеве населення за наказом

німецького керівництва відправляли на роботи в інші райони України на вцілілі підприємства або на тимчасові сезонні роботи. Але українські люди і на ці роботи їхали з небажанням. У київському обласному архіві зберігається ціла низка заяв з проханнями не відсилати на сезонні роботи у зв'язку з багатодітністю, хворобами родичів, відсутністю іншого годувальника і таке інше. Цікаво, що деякі громадяни аргументом для неможливості відправки їх на сезонні роботи називали власне кандидатство у члени комуністичної партії. Так один з жителів с. Потіївки Білоцерківського району у зверненні до Бургомістра Білої Церкви писав: "...прошу комісію розглянути моє клопотання і порахувати мене як кандидата жидівсько-більшовицької партії оставить мене біля сім'ї в чім я буду вдячний і виправдаю себе на підприємстві залізниці" [1].

Дехто з завербованих на сезонні роботи просто не з'являвся у призначений час для відправки. Так за наказом обербургмістра Білої Церкви від 21 березня 1942 року протягом трьох днів слід було розшукати 30 осіб з різних сіл району, які були у списках для відправки на сезонні сільськогосподарські роботи, отримали по 50 карбованців на дорогу, але "утекли, сховалися і на роботу не відправилися". За наказом слід було їх знайти, оштрафувати на 100 карбованців, стягнути видані 50 карбованців (всього 150 карбованців), та все одно відправити на роботи. У разі відсутності винного – гроші стягнути з майна [2].

Політика вивозу цивільних людей для роботи, у Німеччині на початку війни не була стратегічним завданням і не носила примусового характеру, вона ґрунтувалась на пропагандистських заходах та ілюзорних обіцянках. Хоча на секретній нараді в Берліні 7 листопада 1941 р. за підписом Герінга виходить указ "Про використання російської робочої сили" (термін російської означав радянської – авт.), в якому було дано вказівку про необхідність використання іноземних робітників, в основному з Радянського Союзу, на найтяжчих некваліфікованих роботах. Того ж дня у відомстві уповноваженого по чотирирічному плану рейхсміністра Г. Герінга було утворено Групу по використанню робочої сили, яку очолив міністеріальдиректор Мансфельд [3]. Той же Герінг вже у січні 1942 р. видав наказ, у якому підкреслював, що протягом найближчих місяців використання робочої сили набуває ще важливішого значення, а група по використанню робочої сили отримує необмежені права [4].

Наприкінці 1941 року гітлерівці розгорнули агітаційну кампанію з призивом добровільно виїжджати на роботу до Німеччини. Низка яскравих плакатів та буклетів змальовувала райське життя на землях великої Германії. Серед обіцянок були: висока заробітна платня, оволодіння престижними спеціальностями, можливість долучатись до багатств європейської культури. Крім того після повернення додому робітникам обіцяли матеріальну компенсацію та землю у вічне користування. В одній із німецьких листівок говорилось: "У Німеччині одержите Ви працю і хліб. Німці забезпечать Вам людяне відношення та добре існування. Ви

дістанете від німців достатнє харчування. Ваші родини будуть забезпечені. Ви можете постійно листуватися з Вашими рідними. Вашим вільним часом Ви можете розпоряджатись у Німеччині так, як ви до цього звикли. Коли Ви працюватимете в Німеччині, Ви й Ваші родини матимуть першенство при розподілі землі та реманету” [5]. Крім того родини працездобов’язаних у зв’язку з відсутністю працездатного годувальника повинні були щомісяця отримували 130 карбованців [6].

На такі привабливі обіцянки важко було не згодитися, тим паче, що ситуація на окупованих німцями територіях була такою, що пригнічувала. Вже з 5 серпня 1941 р. за наказом рейхсміністра окупованих східних областей А. Розенберга, на захоплених землях вводилась обов’язкова трудова повинність для місцевих жителів віком від 15 до 60 років, а згодом віковий ценз було змінено від 14 до 65 років [7]. Вже на початку жовтня 1941 р. міська управа міста Києва зобов’язувала усіх працездатних громадян реєструватись щодня о сьомій годині ранку на біржі праці, що знаходилась на вулиці Покровській у будинку школи № 20. [8] Однак реєстрація населення йшла повільно. Злякане, розгублене та пригнічене українське громадянство не квапилося виконувати розпорядження нової влади. На початку грудня київська міська влада змушена була реагувати на такий стан речей. 9 грудня 1941 р. київський міський голова В. Багазій підписав наказ за номером 239, в якому, зокрема, зазначалось: “Незважаючи на раніш видані розпорядження, багато чоловіків в м. Києві та його околицях не мають роботи, але ухиляються від неї не реєструючись на біржі праці”[9]. Керівників та комендантів будинків зобов’язали перевірити в підлеглих будинках наявність реєстраційних карток у чоловіків віком до 60 років та подати результати перевірки на біржу праці до 15 грудня. На осіб винних в ухиленні від реєстрації або запропонованої роботи накладався штраф у розмірі 300 карбованці. Згодом за невиконання повинності населення каралось арештом та каторжними роботами. Таким чином, нормативне підґрунтя для подальшого вивозу громадян на роботи до Німеччини було сформовано.

Німці зберегли радянську колгоспно-радгоспну систему, а селян перетворили фактично у кріпаків, прикріплених до господарств. З України вивозилось продовольство, а кількість уживаного провіанту місцевим населенням планувалось скоротити за рахунок знищення зайвих їдоків (циган, євреїв), зменшенням норми споживання їжі місцевим населенням, скороченням забезпечення селян продовольством. Наприкінці 1941 р. Україна знаходилась на межі голоду. Так, харчова норма продовольства у Києві становила лише 30% необхідного мінімуму. Жителі столиці одержували 200 г. хліба на тиждень, а робітники – додаткових 600 г. Заробітна платня становила від 75 коп. до 1 руб. 70 коп. за годину, що не могло забезпечити навіть прожиткового мінімуму на фоні зростаючої дорожнечі. Крім того населення в містах не могло влаштуватись на роботу, зростало масове

безробіття. Так у Києві на початку 1942 р. із 330 тисяч населення працювало всього 40 тисяч [10].

До пропаганди славетної праці на благо України та Великій Німеччині залучалась і українська преса. Так, газета українських націоналістів “Українське слово”, яка почала виходити з осені 1941 р. спершу у Житомирі, а згодом у Києві та редагувалась членами ОУН-М І. Рогачем, П. Олійником, О. Чемеринським, вміщувала ряд статей з закликами до праці, яка “...мусить стати священним обов’язком кожного свідомого члена української нації, бо щоб довести Україну до кращого завтра, потрібно нам передовсім свідомо й доцільно працювати, працювати й ще раз працювати” [11]. Крім того газета помістила статті “Як живе німецький робітник”, “...Наші очі звернені на Україну!”, з життя українських полонених у Німеччині”, “Закордонні робітники в Німеччині” [12]. Звісно, становище німецьких робітників та становище 2 мільйонів, як повідомляла газета, іноземних робітників що працювали на трудовому фронті “Великого Рейху”, описується у веселкових тонах. Охорона здоров’я, кваліфікована фахова підготовка, будівництво житлових приміщень, цікаве дозвілля, відпустки двічі на рік, доступні подорожі під час відпусток, соціальне забезпечення – такий перелік принад праці у Німеччині подавала газета. В той час національні українські кола ще вірили обіцянкам фашистів про створення на українських землях незалежної держави, вони мали надію, що німці, звільнивши Україну від більшовизму, дадуть можливість українському народу власноруч вирішувати долю своєї держави. Але вже у кінці 1941 р. проти українських націоналістів почались репресії, прокотилась хвиля арештів, а у лютому 1942 р. більшість з них була розстріляна у Бабиному Яру.

Не відставали і центральні газети. Але адміністративний центр в той час було переміщено з Києва у Рівне, саме це місто стало головним у рейхскомісаріаті “Україна”. Рівненська газета “Волинь” протягом 1941–1943 років теж вміщувала ряд пропагандистських матеріалів щодо праці у Німеччині: “Українські робітники у Німеччині”, “Відвідини в таборі українських робітниць”, “Обов’язок служби праці української молоді”, “Брехня Молотова про набір до праці”, “Наші робітники в Німеччині”, “Як там є на правду”. Звісно ж матеріали містили лише позитивні відгуки та вабливі обіцянки. У грудні 1941 р. газета помістила об’яву-заклик: “Українці! Хто нас звільнив від більшовизму? Німецьке військо! Не забувайте цього! Мусимо за це постійно виявлювати вдячність. Наша подяка це праця і ще раз праця!”.

Злиденне життя та принадливі обіцянки штовхнули деяку молодь відправитись на заробітки до Німеччини. Один з юнаків так пояснював свій вчинок: “В сім’ї нас було дев’ятеро. Мені йшов двадцятий рік. Не одружений. З дитинства батракував у німця-колоніста. За “перших визволителів” записався до колгоспу. Доглядав худобу. Став комсомольцем. Голова обіцяв, що я буду завфермою. Але так і не став, бо прийшли німці. Спочатку говорили, що колгосп розпустять, землю і худобу

роздадуть людям, але через пару місяців його перетворили в лігеншафт. Трохи працював там, але якось наш сільський поліцай Василь натякнув мені, що пам'ятає про мою комсомольську активність. Хоч батьки були проти. Я тим не менше вирішив по своєму. Поїду. Матиму професію, зароблю грошей. Не буду батракувати” [13]. У перші місяці війни дійсно існувала така частка молоді, яка сама прагнула виїхати до Німеччини на роботу. Віра Василівна Бережна, яка під час окупації працювала завідуючою чоловічим відділом біржі праці м. Чистяково у Донецькій області так пояснювала ситуацію навколо цього питання: “Під час окупації Чистяковського району німецькою владою було створено такі умови, що майже кожного чекала голодна смерть. І населення було здатне на все, куди завгодно їхати, тільки б врятувати своє життя” [14]. Однак слід підкреслити, що добровільний виїзд до Німеччини не набув масового характеру. Так генеральний уповноважений по мобілізації іноземної робочої сили для Рейху Ф. Заукель у березні 1944 р. заявляв: “З п'яти мільйонів іноземних робітників, що прибуло до Германії, добровільно прибуло не більше двохсот тисяч” [15].

Перший ешелон добровольців відправився до Третього Рейху вже у січні 1942 р. Перші від'їзди організовували урочисто – квіти, оркестри, транспаранти. Про один з таких “урочистих заходів” газета “Вінницькі вісті” писала: “О 12 годині дня 3 березня в приміщення Педагогічного інституту було зібрано коло 1000 робітників, котрі добровільно від'їжджають на працю до Німеччини. Кожний з робітників одержав свій номер вагону та безкоштовний квиток на подорож до Німеччини. Представники німецької влади та Уряд Праці побажали від'їжджаючим щасливої, радісної подорожі, поділившись з ними своїми думками. На від'їзд кожному було видано безкоштовні харчі. Всі спокійно рушили підводами на станцію залізниці. Тисяча молодих юнаків і дівчат приїхали до вінницького вокзалу з тим, щоб разом, одноставно вирушити у Велику Німеччину на роботу. Кожний з від'їжджаючих має особливий настрій, в якому виражається енергія й відповідальність перед новим світом – Європою. Кожний з них прагне побачити життя Великі Німеччини. Рівно о 5 годині дня потяг від'їхав од вокзалу” [16].

У березні 1942 року з відозвою до населення звернувся і голова м. Києва. Заклики до праці, нагадування населенню про обов'язок перед “німцями-визволителями”, агітація до виїзду на роботу у Рейх були основними мотивами його виступу. Крім того він повідомив, що виїзди до Німеччини будуть проводитись щоденно, починаючи з 7 квітня 1942 року [17]. А вже у квітні голова м. Києва звернувся до молоді: “Можуть виїжджати на роботу хлопці й дівчата віком 14–18 років. Перший ешелон молоді виїде з Києва 4 травня” [18]. Однак слово “можуть” скоріше слід було розуміти як “повинні”. За наказом міського голови у кожному районі м. Києва терміново складались списки всієї молоді віком від 14 до 18 років з вказаними роками народження та домашніми адресами.

Список лише по Подільському району включав 874 особи [19]. З'явилися і перші рознарядки по відправці: 1 травня 1942 року необхідно було відправити до "Великонімеччини" 200 хлопців, ще 200 хлопців відправляли 8 травня та 12 травня ще 200 хлопців та дівчат [20].

Згодом зміст відозв голови м. Києва набув іншого характеру – заклики змінилися погрозами, замість обіцянок щасливого життя окреслювались перспективи покарання: "...Всіх злісних осіб, що уникають від праці, буде притягнуто до відповідальності за саботаж... Приміщення та майно тих, що з метою ухилення від праці вивтікають з Києва, буде вилучено як безгосподарне та поступить у фонд допомоги утриманцям тих робітників, що виїхали на роботу до Німеччини добровільно" [21]. У місті було розроблено заходи щодо населення, яке підлягало відправці до Німеччини. Людей, яких обрали для відправки, чиновники повинні були оповістити під розписку, поставити штамп у паспорті "На роботу до Німеччини" та відібрати хлібні картки. Списки осіб, які не з'явилися на вербувальні пункти відправляли до поліції, приміщення, де вони мешкали, опечатували [22].

Постановою голови м. Києва № 101 від 18 травня 1942 року вводилась відповідальність осіб, які без поважних причин ухилялись від виїзду на роботу до "Великонімеччини". Цих "порушників" відправляли до Німеччини примусовим порядком, виселяли з житлових приміщень (члени родини виселенню не підлягали), конфісковували усе майно, яке передавали Українському комітету допомоги. В той же час за наступною постановою № 102 житло добровольців, від'їжджаючих до Німеччини, вважалось заброньованим до повернення і знаходилося під наглядом районної управи міста Києва. Але квартплату та комунальні послуги слід було сплачувати на загальних підставах. У разі, якщо робітник не повертався з Німеччини, районна управа повинна була розпоряджатись майном остарбайтера за його вказівкою [23].

Однак ні агітація, ні залякування не дали очікуваних результатів. Вже на початку 1942 року стало зрозумілим, що необхідної кількості робітників зі Сходу Німеччина не отримусь. Керівник ділової групи по організації праці радянських людей міністеріальний директор Мансфельд вже 19 лютого заявляв про те, що хвороби радянських людей в результаті низьких продовольчих норм та сильного фізичного виснаження не можуть привести до успішного використання їх в німецькій промисловості [24].

Отже, незважаючи на принадливі обіцянки фашистської агітаційної політики та співпрацю з німецькою окупаційною владою частина наших співгромадян, більшість українців уникали праці на фашистську владу, саботували роботу на заводах та фабриках, в сільських господарствах, намагались ухилитися від вивозу на роботи у Німеччину. Фашистська агітаційна машина на початку Великої Вітчизняної війни почала давати збої.

Л і т е р а т у р а :

1. ДАКО. – Ф. – Р-2225, оп. 1, спр. 190. – Арк. 3.
2. ДАКО. – Ф. – Р-2225, оп. 1, спр. 190. – Арк. 36.
3. Белорусские оstarбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941–1944). Документы и материалы. В 2 кн. Кн. 1 (1941–1942). – С. – 263.
4. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. В 2-х томах. Т. 1. М., 1954. – С. 794.
5. Державний архів Вінницької області, ф. Р – 1358, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
6. ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 25.
7. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Зб. док. і матеріалів. – К., 1963. – С. 28–29.
8. Українське слово. Київ. 1941 р. 10 жовтня.
9. Українське слово. Київ. 1941 р. 11 грудня.
10. Коваль М. “Остарбайтери” України – раби Гітлера, ізгої Сталіна // Політика і час. – 1998. – № 9.– С. 75.
11. Українське слово. Київ. 1941 р. 6 грудня.
12. Українське слово. Київ. 1941 р. 8 листопада, 28 листопада, 30 листопада.
13. Остарбайтери: Спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / Царик О.Г. (упоряд.). – Рівне: Азалія, 1996. – С. 6.
14. Великая Отечественная война 1941-1945. Военно-исторические очерки. Кн. 4: Народ и война. – М.: Наука, 1998. – С. 129–130.
15. Нюрнбергский процесс. М., 1998 – т. 7. – С. 15.
16. Вінницькі вісті. 1942 р. 5 березня.
17. ДАКО. Ф. – Р-2356. – Оп. – 3. – Спр. 9. Арк. 20–21.
18. ДАКО. Ф. – Р-2356. – Оп. – 3. – Спр. 9. Арк. 12–14.
19. ДАКО. Ф. – Р-2360. – Оп. – 3. – Спр. 14. Арк. 265–295.
20. ДАКО. Ф. – Р-2412. – Оп. – 2. – Спр. 18. Арк. 18.
21. ДАКО. Ф. – Р-2356. – Оп. – 3. – Спр. 9. Арк. 22–22 зв.
22. ДАКО. Ф. – Р-2412. – Оп. – 2. – Спр. 18. Арк. 1–2.
23. ДАКО. Ф. – Р-2412. – Оп. – 2. – Спр. 1. Арк. 154–155.
24. Белорусские оstarбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941–1944). Документы и материалы. В 2 кн. Кн. 1 (1941–1942). – С. – 7.

*Бачинський Д.
м. Чернівці*

**ДЕЯКІ МЕТОДИЧНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ
“ОСНОВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ”
В КУРСІ “ПРАВознавства”**

За сучасних умов, коли українська держава йде по шляху розбудови демократичного і правового суспільства, відмова від оцінок і стереотипів минулого продиктована часом є актуальна. Важливі зміни в усіх сферах нашого життя вимагають посилити увагу до формування всебічно розвинутої людини як особистості та найвищої цінності суспільства. Досягнення цієї мети неможливе без виховання у молоді, зокрема – майбутніх фахівців освітньої галузі – високих правових ідеалів, правових знань і культури, внутрішньої переконаності в необхідності дотримання законодавства.

Актуальність останнього продиктована тим, що теперішнім студентам в недалекому майбутньому належить відіграти важливу роль у вирішенні проблем політичного, соціально-культурного та адміністративного розвитку країни.